

V. RAISZ RÓZSA

MIKSZÁTH KÁLMÁN: AZ ÖREG PRIKLER NÉNI AZ ELBESZÉLÉS SZÖVEGSTILISZTIKAI JELLEMZŐIBŐL

ABSTRACT: (Stylistical characteristics in Kálmán Mikszáth's short story entitled 'Az öreg Prikler néni') One of the most artistic short stories by Mikszáth was written in 1882. The study is mainly based on textual semantic analysis: the merging of the semantic ranges proves the unity of its structure. The short story belongs to the classical type with closing plot at the end. The characters' place in the work and their subordinate or co-ordinate position can be pointed out by special semantic analysing methods. As a result of this procedure the author declares that both figures are equally important in this short story.

Az 1882-ben keletkezett novella -- az irodalomtörténet megállapítása szerint -- Mikszáth egyik legművészibb írása, a szerző fiatalkorának személyes emlékvilágából fakad. Veres Károly személyében (bár alakján és sorsán módosított) önmagát ábrázolta, ilyen rejtett módon írva meg életének azt a szakaszát, melyben kénytelen volt megismerni a nagyvárosi nyomor mélységeit (Mikszáth Kálmán összes művei 33. Elbeszélések VII. Sajtó alá rendezte Bisztray Gyula. 113--117. A kritikai jegyzetek: 307--311.). Az elbeszélés sötét színeit csak az átélés és az együttérzés melegsége enyhíti, a jellegzetes mikszáthi humor alig színezi, a megmosolyogatóan különöc zsáneralakként megjelenő Prikler néni figurája a novella végére meghatóan önfeláldozóvá, a maga kisemberi mértékével mérve hősiessé nő.

A novella két alakjának -- egyben két kizárólagos szereplőjének -- életsorsát lényeges fordulatóban, illetve (Veres Károly esetében) végső kimenetelében ábrázolja a mű, erős beleérzéssel jelenítve meg mind a főváros legszegényebb rétegéhez tartozó öreg házmesternét, akinek egyetlen vágya, hogy minél pompásabb temetést biztosítson magának, mind az asszony egykori lakóját, Veres Károlyt, aki rendkívül tehetséges ifjúként indult, de kemény, tiszta jelleme nem engedte, hogy megalku-

vások árán érvényesüljön, "hatalmas szavakkal ostromozta a hatalmasokat", el kellett buknia. Valamikori szállásadónője szegényes szobájában fejezte be életét, s eltemetéséről a jószívű öregasszony gondoskodott, megfizetve a saját temetésére gyűjtött összeget -- ezzel lemondott régen dédelgetett álmáról, az előkelő temetésről.

Ennek a naiv egyszerűségében is megindító történetnek az elbeszélése igen célratoró megszerkesztésben halad a végkifejlet felé. A novella az öregasszony szemszögéből, annak látásmódja szerint jeleníti meg az eseményeket. Párbeszéd nincs a szövegben: Veres Károly néma szereplő marad, Prikler néninek mint szereplőnek beszédét szabályos idézetként, azt bevezető **idéző mondategységek**hez kapcsolva közli a szerző, mégis monológok: vagy nincs jelen beszédpartnere, vagy ha van -- a halálos beteg Veres Károly --, nem válaszol. A magányosan élő öregasszony novellabeli beszédét nem funkciója, csupán mondat szerkesztési formája különbözteti meg tehát a **szabad függő beszéd**től. Az elbeszélő szövege és a különféle közlésformák a következőképpen oszlanak meg a novellában:

az elbeszélő szövege	160 mondategység	66,4 %
a szereplő beszéde	41 mondategység	17,0 %
szabad függő beszéd (style indirecte libre)	30 mondategység	12,4 %
communis opinio	10 mondategység	4,2 %
<hr/>		
Összesen:	241 mondategység	100,0 %

Az elbeszélő szövege és a különféle közlésformák egymástól eltérő szövegrészletekre tagolják a novellát, szövege tehát nem homogén, számadatokkal is verifikálható különbségek fedezhetők fel a részletek között. Ezt most mondategységeik szerkezetének néhány (stilisztikailag jellemző) adatával és mondategységeik szószámával mutatom be. A táblázatokból leolvasható, hogy a novella szövegének egészéhez viszonyítva gyakoribbak a tagolatlan, a hiányos, valamint a lazább szerkezetű mondatok a szereplő beszédében és a szabad függő beszédben (ehhez számítva a communis opinio-t is), ritkábbak az elbeszélő közlésében -- viszont a teljes szerkezetű tagolt mondatok gyakoribbak az elbeszélő közlésében.

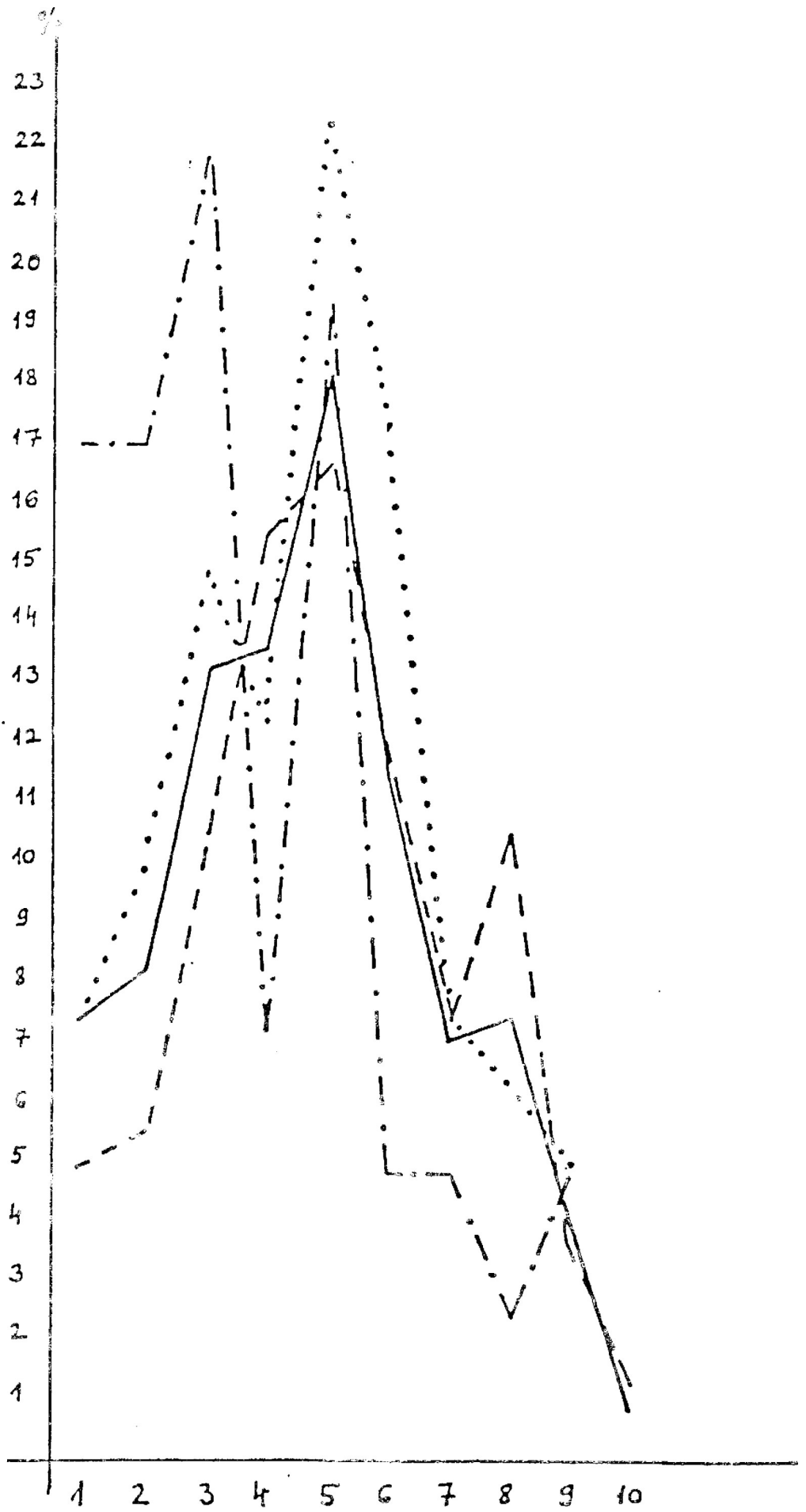
A mondategységek szavainak számadatai (amellett különféle átlagértékei, szóráserkékei) szintén markánsan mutatják a narratív részletek és a szereplő beszédé-

nek szövegezési különbségeit: a szereplő beszédében rövidebbek a mondat egységek, az 1--2--3 szavasak lényegesen nagyobb arányban fordulnak elő bennük, mint az elbeszélő részekben, sőt az átmeneti közlésformákban. A szereplő beszédében leggyakoribb érték a háromszavas (minden más részben az ötszavas) mondat egység. Kisebb a többinél a szórásérték is. (Vannak természetesen véletlenszerű jelenségek is a szószám adataiban: ilyen az, hogy a négyszavas mondat egységek olyannyira különböző mennyiségűek, mint az ötszavasak, főként a szereplők beszédében és a szabad függő beszédben.)

A novella stílusa a szövegegységek fent leírt különbözősége ellenére egységes és jellemzően egyéni.

A mondat egység szerkezetének adatai

A mondat- szerkezeti jellemzők	A szövegegységek							
	A szöveg egésze		Az elbeszélő közlése		A szereplő beszéde		Szabad függő besz. és comm. o.	
Tagolatlan és hiányos mondat egység	19	7,8 %	7	4,4 %	7	17,0 %	5	12,5 %
Tagolt, szer- kesztett tel- jes mondat- egység	209	86,9 %	147	91,8 %	32	78,1 %	32	80,0 %
Lazán kapcsó- lódó hátrave- tett vagy nomi- nális részt tar- talmazó mondat- egység	10	4,1 %	4	2,8 %	2	4,9 %	2	5,0 %
Halmazást tartalmazó mondat egység	3	1,2 %	2	1,3 %			1	2,5 %
Összesítve	241	100,0 %	160	100,0 %	41	100,0 %	40	100,0 %

A szavak száma a mondategységekben

	A szöveg egésze		Az elbeszélő közlése		A szereplő beszéde		Szabad függő beszéd és comm. op.	
Medián	5		5		5		5	
Átlag	5,4		6,01		3,70		4,4	
Leggyakoribb érték	5		5		3		3	
Szórás	3,22		3,45		2,22		2,01	
1 szavas	18	7,5 %	8	5,0 %	7	17,1 %	3	7,5 %
2 "	20	8,3 %	9	5,6 %	7	17,1 %	4	10,0 %
3 "	32	13,3 %	17	10,6 %	9	22,0 %	6	15,0 %
4 "	33	13,7 %	25	15,6 %	3	7,3 %	5	12,5 %
5 "	44	18,3 %	27	16,8 %	8	19,5 %	9	22,5 %
6 "	28	11,6 %	19	11,9 %	2	4,9 %	7	17,5 %
7 "	17	7,1 %	12	7,5 %	2	4,9 %	3	7,5 %
8 "	18	7,5 %	17	10,6 %	1	2,4 %		
9 "	10	4,1 %	6	3,8 %	2	4,9 %	2	5,0 %
10 "	2	0,8 %	2	1,3 %				
11 "	6	2,5 %	5	3,1 %			1	2,5 %
12 "	2	0,8 %	2	1,3 %				
13 "	2	0,8 %	2	1,3 %				
14 "	3	1,2 %	3	1,9 %				
15 "	4	1,7 %	4	2,5 %				
16 "	1	0,4 %	1	0,6 %				
20 "	1	0,4 %	1	0,6 %				
Összesítve:	241	100,0 %	160	100,0 %	41	100,0 %	40	100,0 %

Ha a szószámok adatait grafikonra vetítjük, szemléletesen megjelenik a tendencia: a szereplő beszédében a legtöbb, az elbeszélő szövegében a legkevesebb az 1--3 szavas mondategység, magas értékek minden szövegegységben a 3--8 szavas sávban vannak, s azután erősen csökken az előfordulási szám.

A grafikonlap függőleges tengelyén a szószámok %-os értékei, a vízszintes vonal mentén a szószámok szerepelnek, csak a tízszavas mondategységig ábrázolva a tendenciát. Az egyenes vonal a szövegegységet, a szaggatott az elbeszélő szöveget, a ponttal megszakított a szereplő beszédét, a pontozott a szabad függő beszédet jelöli.

A szabad függő beszéd és a communis opinio szövegbeli funkciójáról a következőket mondhatjuk el: communis opinio a novella két részletében, kétféle sze-

rebben jelentkeznek. Egyik megjelenésében a bevezetés elmélkedő részeihez ad egy kevés szelíden humoros színt:

"Az »Entreprise des pompes funébres« a legtiszteletreméltóbb foglalkozású társulat. -- Nem valami szép foglalkozás, de mondom, tiszteletreméltó: az emberek elszállítása a másvilágra egy bizonyos fuvardíjért.

*Biz az borsos egy kicsit, no de hát messzire megy az ember, a mai közlekedési eszközök pedig, hiába, költségesek; aztán megvan az a nyugodalma, hogy visszafelé úgysem kell jönni."** 113. 1.

A novella utolsó harmadában, amikor a tulajdonképpeni cselekmény kibontakozik, ismét megjelenik a communis opinio, e közlésforma átvezető kérdései biztosítják a szövegkapcsolás folyamatosságát, bevezetik az új fordulatot, s egyben fel is keltik az érdeklődést iránta. A communis opinio nélkül ez a váltás -- Veres Károly személyes megjelenése -- nem lenne elég indokolt. A kérdésekből úgy tűnik, hogy az író láthatatlan közönséggel beszélget, annak érdeklődése készíti arra, hogy tovább meséljen:**

"Hát a Károlyból mi lett azóta?

Ki tudná azt megmondani? Az újságból eltűnt a neve egészen, nem emlegették azt soha többé, mintha a föld alá lenne elásva." 115. 1.

A szabad függő beszéd közlésformájában írt szövegegységek -- miképpen a szereplő beszédének egyenes idézései -- az öregasszony gondolatvilágát tükrözik.

"De azért nemcsak érdekelte Prikler néni a Károly sorsa, hanem örülni is tudott neki. *Hogy halad, mennyire fut, szédítően, magasan? itt is, ott is őt emlegetik, beszél, tesz, mozog. Micsoda temetése lesz ennek a gyermeknek, ha ez egyszer meghal!"* -- "Az újságok mindennap hozták a legfrissebb eseményeket, de ezekben sohasem fordult elő Veres Károly neve. *Hova lehetett, mit történt vele? Talán idegen országba ment? Talán a nevét is megváltoztatta, meglehet, hogy már azóta herceggé lett, s ki tudja, miképpen nevezik"* 115. 1.

Az idézett részletekből kiviláglik az elbeszélés szövegének az a kettőssége, hogy Prikler néni látásmódjához igazodik a közlés, az öregasszony gondolatai azonban egy személy: Veres Károly körül forognak. Melyikük hát az igazi főszereplő?

A közös referenciális jelentést hordozó szavak (főnevek, jelzős főnevek, névmások, ezek beleértései is), amelyek egy-egy szereplő személyre mint **denotátumra**

* Az aláhúzással a communis opiniót és a szabad függő beszédet jelölöm az idézett részletekben. R. R.

** Petrányné Wrbata Erika főiskolai hallgató megfigyelése. R. R.

vonatkoznak, ugyanezt a szereplőt jelölik meg, a szövegben egy-egy izotópláncot alkotnak, s -- mint Károly Sándor megállapítja -- nagy szerepük van a "szöveg kohéziója, folytonossága és egysége megteremtésében. (KÁROLY SÁNDOR: A szöveg és a jelentés szerepe a kommunikációs szemléletű nyelvészeti törekvéseinkben. In: A szövegtan a kutatásban és az oktatásban. MNyTK. 154. 28.) Emellett ezek az izotópláncok elemeiknek számával és az elemek gyakorisági adataival megmutatják a szereplőnek a műben elfoglalt helyét, fontosságát.

Prikler néni személyét összesen hetvenöt alkalommal említi a novella, a következő jelölőkkel: az öreg Prikler néni, a Kerepesi út egyik földszinti házában érdekemben megráncosodott házmesternője; öneki; ő; maga; ő; (ő); öneki; (ő); neki; ő; a derék Prikler néni; Prikler néni; (ő); (ő); (ő); reánézve; maga; (ő); enyém (ő); enyém (ő); (ő); (ő)? nála; (ő); Prikler néni; Prikler néni; (ő); (neki); nála; a szegény öregasszony; (ő); A szegény öregasszony; (neki); (ő); Prikler néni; (ő); (ő); (ő); neki; (ő); (ő); a néni; a jó Prikler néni; Prikler néni; (ő); Az öregasszony; az öreg Prikler néni; (ő); az enyém; A néni; előtte; A néni; Az asszony; (én); (én); az özvegy Priklerné; rám; (ő); velem; én; a jó öregasszony; (ő); (ő); (ő); nekem; ilyen asszony; nekem, (ő); (ő); (ő).

Veres Károly megjelölései; összesen 79 előfordulás: Annak a hóbortos Veres Károly(nak); neki; (ő); egy lény; ez; (ő); A Veres Károly, ez; szegény földhözragadt diák; csúnya, vereshajú fiú; ez a vereshajú fiú; (ő); belőle; az, (ő); kedvence; (ő); (ő); (ő); Veres Károly; (ő); (őrá); (ő); (ő); (ő); ahhoz a nagy úrhoz; a Károly diák; (ő); (ő); (ő); ennek a gyerekek; ez; Veres Károly, aki; (aki); a Károly; (ő); Veres Károly; (ő); vele; (ő); (ő); (ő); (ő); egy szegény, kopott, didergő ember; ((őrá); (ő); a boldogtalan; rajta; (ő); (ő); (ő); (ő); Károly; a rongyos alak, hozzá; Károly; maga az; (maga); (maga); (maga); (maga); A szegény nyomorult; (ő);; (neki); (ő); (maga); Károly; Szegény jó Károly; maga; (maga); a férfi; maga; (ő); (ő); (ő); a beteg; (ő); egykori lakója.

A kétszereplős elbeszélésben mindkét hős szerepe, jelentősége megközelítőleg azonos súlyú: az előfordulások hasonló száma erre enged következtetni. Némi-
leg kiemeli azonban Veres Károly alakját annak színesebb, változatosabb megjelenítése: a Prikler néni jelölő 75 előfordulás 26 "lexémából" tevődik össze, az ebből számítható iterációs (ismétlődési) index 2,884; a Veres Károlyt jelölő 79 előfordulás 34 "lexémából" áll: iterációs indexe 2,323. Itt tehát kevesebb az ismétlés, talán annak jeléül, hogy nemcsak Prikler néni kedveli, hanem az elbeszélő számára is fontosabb ez a figura, jobban azonosul sorsával, s lehetséges, hogy jobban is ismeri. Még inkább érvényes ez a különbségtétel, ha figyelembe vesszük, hogy Prikler

néni a novella címszereplője, figurája -- a bevezető elmélkedés után -- a 9. mondatban megjelenik, még Veres Károly neve (a novella terjedelmét a mondategészek számával mérve) csak az elbeszélés 26. mondatában, figurája pedig a 66. mondatban. (Az elbeszélés összesen 96 mondategészből áll.)

A szövegtani elemzés szemantikai szempontjai közé a tartalomelemzésből is bekerülnek elemek: a jelentéssíkok. (Vö. Pl. NAGY FERENC: Bevezetés a magyar nyelv szövegtanába. Bp., 1981. 50--54. A kifejezést e dolgozat is abban az értelemben használja, ahogy Nagy Ferenc.)

A vizsgált novellában összesen tizenhárom jelentéssíkot tudunk megkülönböztetni. Ezeknek megjelenése, összekapcsolódása, eltűnése majd újra felbukkanása összekapcsolja és szétválasztja a szöveg részeit a megjelenő gondolatok, események váltása, hullámozása szerint.

A jelentéssíkok	Első megjelenésük
I. Temetés, temetkezés	1. mondatrész
II. Temetkezési költség	2. "
III. Luxus, gazdagság	6. "
IV. Halál	6. "
V. Prikler néni	9. "
VI. A Kerepesi út, Prikler néni lakóhelye	9. "
VII. A harisnya, amibe a pénzt gyűjti Prikler néni	16. "
VIII. A nagy emberek	24. "
IX. Veres Károly	26. "
X. Tehetség, siker, pályafutás	28. "
XI. Politikai szereplés	41. "
XII. Nyomor	66. "
XIII. Betegség	82. "

A novella expozíciója négy bekezdésre, azon belül összesen hét mondat-egészre terjed ki, s itt megjelenik a jelentéssíkok közül négy, fokozatosan egymásba kapcsolódva:

1. bekezdés	1. mondatégsz:	I.	jelentéssík
	2. "	I., II.	"
2. bekezdés	3. "	I., II.	"
3. bekezdés	4. "	I., II.	"
	5. "	I., II.	"
4. bekezdés	6. "	III., IV.	"
	7. "	I., III.	"

Fokozatosan, lassan bontakozó fejtegetéssel indul a novella, a bevezetés után, mikor Prikler néni személye felbukkan, s ezzel elkezdődik a tulajdonképpeni elbeszélő rész, általában még mindig egy-két, esetleg három jelentéssíkot tartalmaz egy-egy mondatégsz. A jelentéssíkok nagy része már a novella első negyedében (1–24. mondatégsz) megjelenik, belépésük fokozatos, nem zsúfolódnak az új síkok egy-egy részletben. (Az első előfordulásukról tájékoztatást ad a fentebbi közlés.) A cselekmény csúcspontjain azonban egymás után olyan mondatégszkek következnek, amelyekben három-négy jelentéssík együttesen tűnik fel.

Ilyen az a részlet, amelyben Prikler néni izgatottan figyeli Veres Károly közéleti-politikai pályafutásának alakulását:

41. mondatégsz:	IX., X., XI.,	jelentéssík
42. "	V., IX., X.	"
43. "	IX., X., XI.	"
44. "	VIII., X., XI.	"
45. "	V., IX., X.	"

Gazdagok jelentéssíkokban az olyan mondatégszkek, amelyek a cselekmény valamely nagy fordulatát vezetik be: a 61. sz. mondatégszen az I., V., VIII., X., a 66. sz. mondatégszben (itt jelenik meg a már nyomorgó, beteg Veres Károly) az I., V., IX., XII. jelentéssík szerepel, a Veres Károly halálát ábrázoló, az ő életsorsát lezáró 91. mondatégszben a IV., V., IX., XIII. jelentéssík lelhető fel. A novellát záró csattanós befejezés három bekezdésének mondatégszei összefoglaló jellegűek: ismét a szövegkezdet jelentéssíkjai jelennek meg bennük:

37. bekezdés,	92. mondatégsz:	V.,	jelentéssík
38. "	93. "	I., II., V.	"
	94. "	I., II., V.	"
	95. "	I., V.	"
39. "	96. "	I., II., V., IX.	"

A novella tehát kerek, zárt szerkezetű, csattanóra épült, a két szereplőt és a viszonylag kevés jelentéssíkot drámaian mozgatja az író. Érvényes rá, amit VOIGT VILMOS megfogalmazásában idézünk a klasszikus novelláról (VOIGT V., Szegmentumszekvenciatípusok a négy novellában és ezek ideológiai konzekvenciái. In: A novellaelemzés új módszere Bp., 1971. 106): "Egységes eseményt mond el, amely a novella végén lezáródik, sőt a novella jellemző vonása az, hogy a lezárás kapcsolatban van egy kiélezett poénnal."